

Kaç Çeşit Tarih Yazımı Vardır? Türkçe Metodoloji Ders Kitapları Üzerine Kısa Bir Tartışma

Ahmet Şimşek*

Giriş

İncelememiz, üniversitede tarih bölümlerinde metodoloji derslerinde okutulan ders kitaplarına yöneliktir. Bu sebepten genel olarak ders kitaplarının ve özelde üniversitede okutulan ders kitaplarının ne'liğine ve önemine göz atmak yararlı olacaktır.

Ders kitabı, belli bir dersin öğretimi için yazılmış, planlı içeriğe sahip öğretim materyalidir. Eğitim sürecinde genelde öğretmen ve öğrenciden sonra üçüncü öneme sahip unsur olarak görülür. İlkokuldan üniversiteye kadar bu durum pek değişmez. Ders kitaplarının bu derece merkezî öneme sahip olmasında; ders içeriğine uygun, en ekonomik, derli toplu materyal olarak görülmesi başlıca etkenlerdir. Bunun yanında, hem öğretmen/öğretim elemanı hem de öğrenci tarafından ders içeriğini tam temsil ettiği düşünüldüğünden üzerinde uzlaşa sağlanmış bir imaj sunmasındandır. Ders kitapları bu yönleriyle çoğu zaman öğreticiden de öte, bir dersin içeriğini belirleyen role sahip olabilmektedir. Bunda öğretmenin/öğretim elemanının ders hazırlığını ilgili bir ders kitabından kolaylıkla yapma imkânı önemli rol oynamaktadır. Diğer yandan ders kitaplarını merkezî bir konuma taşıtan sebep, öğrencilerin sınava hazırlandıkları kaynaklar olmalarıdır. Bu sebeplerden üniversitede bile çoğu zaman ders kitabının içerik sınırları o dersin sınırlarını doğrudan ya da dolaylı biçimde belirlemektedir.

İnceleme konumuz tarih metodolojisi olduğu için bu noktada metodolojinin ne olduğuna genel hatlarıyla bakmamız yararlı olacaktır. Metodoloji, bilimsel bir araştırma ve düşünüşe ilişkin gerçeği bulma sürecinde benimsenen, yol, yöntem, tekniklerin tamamını kapsayan çalışma alanıdır. Bilim felsefesine göre değişim gösterir. Bu sebepten aslında her bir çalışma alanı için bir büyük arayıştır. Tarih metodolojisi ise tarih disiplininde bir düşünüşün veya çalışmanın nasıl yapılacağını teorik ve uygulamalı olarak bize gösterir. Tarih metodolojisi bilgi ve becerisi,

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, ahmetsimsek@iuc.edu.tr ORCID:0000-0003-3591-8180

bir tarihçinin temel düşünme, araştırma, veri toplama, verileri anlamlandırma, raporlaştırma süreçlerinin her bir aşamasında büyük önem taşır. Buna karşın Türkiye’de bu alanın hem teorisinin hem de pratiğinin uzun zaman boyunca ihmal edildiği, bu süreçte tarih çalışmalarının yaygın olarak “arşiv taraması” ve ardından da “belge tercümesi” şeklinde bir anlamda geçiştirildiği görülür. Oysa tarih disiplininin *bilim kültürü* sayılabilecek metodoloji konusundaki yeterlilik ve deneyimler, tarihçinin eserine doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka yansiyacaktır.

Türkiye’de tarih metodolojine paralel olarak tarih yazımının da uzunca bir zaman ihmal edildiği söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında tarihin siyasal işlevinin fark edilmesiyle birlikte büyük bir arayışın yaşandığı görülür. Bu süreçte “tarihin ne olduğu ve nasıl yazılması gerektiği” konuları yoğunlukla tartışılmış, yeni Türk devletinin resmî tarih tezi olan “Türk Tarih Tezi”nin belirlenmesine kadar bu arayış genel olarak sürmüştür. Türk Tarih Tezi’nin ortaya atıldığı Birinci Türk Tarih Kongresi’nde yaşananlar ve İkinci Türk Tarih Kongresi’nde bunun devlet ve akademi tarafından tam anlamıyla kabulü sonrasında tarih yazımına ilişkin tartışmalar neredeyse son bulmuş gibidir.¹ Metodoloji üzerine yazılan Türkçe ders kitaplarının sayıca azlığı da bunu gösterir gibidir. Kaldı ki metodolojik bakımdan tutarlı ve zengin eserleri ancak metodolojik anlamda yüksek birikime sahip tarihçilerin ortaya çıkarabileceği beklenir. Bu bağlamda Türkiye’de tarih bölümlerinin programlarında “Tarih Metodolojisi”, “Tarih Araştırma Yöntemleri”, “Tarihte Usul” gibi başlıklarla yer alan derslerde okutulan kitap ve makalelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu derslerde kullanılan metodoloji kitaplarına bakıldığında ise Türkiye’dekilerin çoğunluğunun da birbirini tekrar eden içeriğe sahip olduğu görülür.

Türkiye’de tarih metodolojisine ilişkin kitap yayınlarının Fransız ve Alman metodologlardan yapılan çevirilerle başlamıştır. Fransız Monod’un *Tarihte Usul* ya da Alman Berheim’in *Tarih İlmüne Giriş* adlı çalışmaları buna örnek sayılabilir.² Türkiye’de telif ilk metodoloji kitabının ise 1950’lerde yayınlanan Zeki Velidi Togan’ın *Tarihte Usul* adlı çalışma olduğu bilinir.³ Daha sonrasında yazılan eserlerin bir kısmı öğrencilerin daha kolay anlamaları için mezkûr kitabı daha

1 A. Şimşek, "Türk Tarih Tezi" Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, Ekim 2012, s. 85-100.

2 G. Monod, *Tarihte Usul*, çev. K. Ş. Dersan, Kültür Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1938.; E. Bernheim, *Tarih İlmüne Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, çev. M. Ş. Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

3 Z. V. Togan. *Tarihte Usul*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1950.

da “basitleştirmek” iddiasında olmuştur. Türkiye’de yayınlanmış bu kitaplarının sunduğu bilgilerin hem genel tarihe bakışı etkilediğini hem de zaman içinde öğretimsel amaçlı oluşmuş ders kitaplarından kaynaklı literatürü belirlediğini de hemen ekleyelim.

Türkiye’de tarih metodolojisindeki ve tarih yazımındaki bu sınırlı durum, tarih bölümlerinin eğitimlerinde ve ilgili literatürün biçimlenmesinde etkili olmuştur. Çalışmamıza konu olan tarih yazımı çeşitleri konusu da tabiri caizse bundan nasibini almıştır. Tarih yazımı, her tarihçide kendisini farklı biçimde gösterebilirken, Tosh’un da vurguladığı gibi genel bir kabulle üç tarzda gerçekleşir. Bunlar; *anlatı*, *betimleme* ve *çözümleme*’dir. Anlatı ve betimleme, geçmişten yeniden yaratma isteğine, çözümleme ise geçmişten yeniden yorumlama amacına yöneliktir. Yeniden yaratma ve yorumlama yaklaşımları, bütün tarih çalışmalarının temelinde bulunan gerilimin göstergesidir.⁴

Anlatı tekniği, daha çok açıklama kavramı ile ilişkilidir. Betimleme ise anlatıyı da içinde barındırarak konu hakkındaki genel durumu resmetmeyi amaçlar. Burada tarihçinin imgeleme süreci devreye girerek çalışılan olaya, duruma, kişiye vs. yönelik bir tarihsel empati sürecinin yaşanması zorunluluğu belirlemektedir. Çözümleme ise olayların ana hatlarını genellikle sorgulamadan kabul etmek yerine bunların birbirleriyle veya başka değişkenlerle olan ilişkilerini tartışmaktadır. Biri, aynı zamanda ortaya çıkan tarihsel olayların ve süreçlerin birbirleriyle bağlantısının aydınlatılmasına yönelik gerçekleştirilirken, diğeri ise nedenlerin sistemli biçimde değerlendirilmesine çalışan çözümlemedir.⁵

Bu çalışmada Türkiye’de yayınlanmış ve üniversitelerin tarih bölümlerinde metodoloji amaçlı derslerde kullanılmış ve halen de kullanmakta olan ders kitaplarında, tarih yazım çeşitlerinin nasıl farklı işlendikleri incelenmiş ve bunun nedenleri üzerine kısa bir tartışma yapılmıştır.

Yöntem

Çalışmada, ilgili veri kaynakları olan üniversitelerin tarih bölümlerinde metodoloji dersi için yayınlanmış kitaplar tarama yöntemi ile elde edilmiştir. Ulaşılan ve belirlenen kaynak metinlerden elde edilen veriler doküman analizi ile çözümlenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenmiş ve incelenmiş eserler şunlardır:

4 J. Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Ö. Arkan, İstanbul 1997, s. 106.

5 M. Oral, “Tarihçi gibi Okumak ve Kritik”, *Tarih için Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara 2015, s. 137.

- Togan, Z. V. (1950). *Tarihte Usul*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Kütükoğlu, M. S. (1991). *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı.
- Özçelik, İ. (2001). *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*. Ankara: Gündüz Eğitim.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *Tarih Metodu: (Araştırma-Yazma)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları.
- Baykara, T. (1995). *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*. İzmir: İrfan Kültür ve Eğitim Derneği.
- Memiş, E. (2005). *Tarih Metodolojisi*. Konya: Çizgi.
- Ercan, Y. (2010). *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*. Ankara: Turhan.
- Zekeriya Kurşun vd. (2013). *Tarih Metodu*, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi.
- Şimşek, A. (ed.) (2011). *Tarih Nasıl Yazılır? – Tarihyazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*. İstanbul: Tarihçi.
- Şimşek, A. (ed.) (2015). *Tarih için Metodoloji*. Ankara: PegemA.

Bulgular

Bunlardan Türkçede ilk telif eser olan Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usul*'üne bakıldığında 4 çeşit tarih yazımından bahsedildiği görülür (s. 2-8). Bunlar:

- 1) Rivayetçi yahut nakli (histoire referente) yazısı,
- 2) Öğretici yahut şe'nî(?) tarih (histoire pragmatique) yazısı,
- 3) Neden, nasılcı yahut tekevünî tarih, (histoire genetique) yazısı ve nihayet,
- 4) İçtimai tarih yazısı.

Togan'ın burada saydığı dört çeşit tarih yazımının daha sonraki Türkçe metodoloji ders kitaplarını da doğrudan etkilediği görülmüştür. Peki bu sınıflandırmayı Togan nereden almıştır? Togan kitabında da belirttiği üzere bu sınıflamayı geliştirirken Bernheim'in *Tarih İlmüne Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi* adlı eserinden faydalanmıştır. Bernheim eserinde tarih düşüncesinin kesin tekâmülünden bahisle hikayeci-öğreten-araştıran türlerin bir nevi bilimlerin gelişmesine bağlı ortaya çıktığını belirtmiştir.⁶ Bir farkla ki Bernheim eserinde sınıflamanın ilk üç maddesini saymış, "içtimai tarih" diye bir bahis açmamıştır. Bunu Togan'ın eklediği görülmektedir.

6 Bernheim, *age.*, s. 5.

Togan'ın bu eklemesinin bilimsel sınıflama mantığına çok da uygun olmasa da o, zamanında moda olan tarihî, felsefi okumaların etkisinde kalarak onu da bir tarih yazım türü olarak tanımlamıştır.

Togan sınıflamayla ilgili açıklamasına şöyle devam etmiştir:

Bu dört nevi tarih yazış tarzından ilk ikisi de modadan kalkmış değildir. Bilâkis zamanımızda dahi bu tarzlarda yazılan eserlere tesadüf olunur. Çünkü insanların mukadderatını o “eski usul” müntesiplerinin tatbik ettikleri tarzda anlatmak ihtiyacı hâlâ baki olduğu gibi bu mukadderatın dikkate şayan noktalarını olduğu gibi hikâye ettirerek bundan estetik terbiye almak isteyen insanlar da vardır. Onlar için tarihî, naklî tarzda yazmak lâzım geliyor. Keza beşer tarihinde ayrı hadiseleri büyüterek ve mefahir şeklinde tasvir ederek hatırlarda kalmasını kolaylaştırmayı isteyenler de az değildir. Bu gibi müelliflerin yazıları bittabi indî olur. Bunlara karşı hakiki ilmi tarih eserlerini genetik tarzda yazmak makbul olmuş ve o nispette tarihçinin vazifesi cidden ağırlaşmıştır.

Togan bu sınıflamalardan rivayetçi ve öğretici tarzı eski zamanın üslubu olarak görmüş ancak bugün bile bu tarzların devamının insanların geçmişle ilgili başka arayışların da etkili olduğunu belirtmiştir. Togan rivayetçi tarihi, “*Vakayii felsefi veya diğer bir bakımdan tetkikle ve sistemleştirmekle uğraşmayan, doğrudan doğruya rivayet yahut hikâye eden eserlerden ibaret*” olarak tanımlamıştır. “*Meselâ Herodot tarihi, ekseri İslâm kronikleri, meselâ Taberî ve İbnal - Aşîr gibi müelliflerin eserleri, keza tarihî destanlar, meselâ İlyada ve Odyssea da kısmen bu zümreye girer*” diyerek tarzın zamana bağlı olarak batı ve doğudaki yaygınlığına dikkat çekmiştir.

Togan'ın dile getirdiği ikinci tarz ise öğretici (maslahatçı) tarihtir. Bunlar “*diğer tabirle felsefi esasta yazılan tarih eserleri ise tarihî vakayii öğrenerek faideli bir netice çıkarmak gayesini takip eden eserlerdir.*” Togan bu usulde tarih yazanların tarihte şahsiyetlerin hayatını tavsife fazlaca önem verdiklerini ve onların bariz karakterlerinden ekseriya “boyalı tablolar” çıkararak bahsettiklerini, bununla seciye ve ahlak terbiyesine hizmet etmek istediklerini söylemiştir. Eski Yunanlılardan Thykydides'i bu akımın öncüsü olarak tanımlayan Togan, Polybios, Tacitus'un bu yolu takip ettiğini, Plutarkos'un ise meşhur adamların hayat hikâyelerini yazarken bu usulü takip ettiğini söyleyerek İslâm âleminde yazılan hal tercümeleleri, evliya menkubeleri ve siyer kitapları da bu gayeye hizmet ettiklerini belirtmiştir.

Togan üçüncü tarzı “Neden-nasılı” olarak belirlemiştir. Ona göre “*hadiselere karşı her vakit «neden ve nasıl böyle oldu?» sualini vaz ederek araştırmacı, tarihî vakıaları, beşer*

hayatındaki tekâmül safhalarını ve bilhassa onları doğuran sebepleri araştırarak tavsif etmeyi gaye edinir.” Togan bu tarzı kendilerinin de benimsedikleri esas tarz olarak nitelemiştir.

Sonuncu tarzı ise “İçtimai tarih” olarak belirlemiştir. Burada kastettiği aslında bir sosyal tarih yazımı değildir. Felsefenin tarihi süreci okurken yaptığı genel kanunlar bulmaya çalışma çabalarını içtima olarak tanımlamıştır. Örnek olarak da Marksist ve materyalist tarihçiler, iktisat tarihçilerinden Lamprecht ve Oswald Spengler’in tarzını saymıştır. Bu konuda Togan’ın burada seçtiği “içtimai tarih” tabirinin uygun olmadığını düşünüyoruz. Zira bunu günümüz Türkçesine sosyal tarih olarak çevirenler olduğu gibi bu yanlıştır, kastedilenin tarihi felsefi bir okuma çabası olduğu göz önünde bulundurulursa “sosyal kanuncu yaklaşım” demek daha uygun olacaktır.

Togan’ın yazdığı *Tarihte Usul* kitabı yayımlandıktan sonra uzun yıllar boyunca bu konuda başka bir çalışmanın yapılmamış olması düşündürücüdür. Bunda ülkede hâkim olan soğuk savaş psikolojisi ve bu çerçevede biçimlenmiş tarih bölümlerinin durumunun etkili olduğu sanılmaktadır. 1990’lı yıllara geldiğinde ise Mübahat Kütükoğlu’nun *Tarih Araştırmalarında Usul* (s. 5-9) adlı eserini yayınladığı görülmüştür. Togan’ın eserinden sonra tarih bölümlerinde en çok okutulan Kütükoğlu çalışmasında tarih yazım tarzları üçe indirmiştir. Bunlar:

- Hikâyeci (Rivayetçi) Tarih
- Öğretici (Pragmatik) Tarih
- Araştırmacı Tarih’tir.

Kütükoğlu da bu üç türü kısa kısa söyle tanımlamıştır:

Hikayeci (Rivâyetçi) Tarih “Başlangıçta ağızdan ağıza dolaşan hatıralar, şâirler tarafından nazım tarzında söylenmekte ve bunlara epos adı verilmekte iken logograflar tarafından hikâyeleştirilerek nesre çevrilmişler ve arşivlerdeki malzemenin de ilavesiyle içlerine hakikat da karışmıştır. Ancak, Strabon’un ifadesine göre epos olmaktan da kurtulamamışlardır. Aslında logografların eserleri ne edebî ne de tarihî eserlerdir ancak ilmî araştırma yolunu açan “basit kroniklerdir” denilebilir. Herodotos, vakıa hikayeci tarih tarzını kullanmıştır amma olayları peş peşe sıralamakla kalmayıp onları bir düzen içinde nakil etmiş, bir kompozisyon örneği vermiştir. Mamafih, hikayeci tarihin mümessili olan Herodotos’dan sonra da sadece olayların cereyan tarzlarını anlatan fakat tarihlerini de verdikleri için onları hikâye sınıfına girmekten kurtaran tarz tarihçilik daha uzun asırlar devam etmiştir.

Kütükoğlu, “Öğretici (Pragmatik) Tarihi” ise şu biçimde kaleme almıştır:

Geçmiş olaylardan ders almak, gelecekteki yolu doğru çizebilmek, okuyucuya ahlaki ve millî duygular aşılayabilmek amacıyla yazılan bu tarz” olarak tanımlamıştır. Buna göre “burada gaye, görüldüğü gibi, faydalı olmak, tarih yoluyla tecrübeyi arttırıp bilgiyi çoğaltarak geliştirmek ve insanı başarılı kılmaktır. Bunun şartları ise, hakikate tamamen sadık kalmak; vakiaları anlatırken, aralarındaki münasebetleri ortaya koymaktır.

Kütükoğlu’na göre üçüncü tarz olan “Araştırmacı Tarihçilik” ise “*olayların sade anlatım veya istikbale matuf öğretici vasfı yanında, çıkış sebepleri, bunları hazırlayan amiller, çeşitli olayların sebep ve netice münasebetlerinin araştırılmasını*” dikkate almıştır. Ve tarih “*böylece tarih, bir ilim olma hüviyeti kazanmıştır.*”

Burada da görüldüğü üzere Kütükoğlu, Togan’ın (ya da daha öncesinde de Bernheim’in) sınıflamasından yararlanmak kaydı ile bir sınıflama sunmuştur. Burada dikkate değer tanımlama rivayetçi tarihin *hikâyeci* olarak belirtilmesidir. Bu durum Türkçe literatürde daha sonrasındaki tanımlamalarda ve yanlış sınıflamada önemli bir kırılma noktası olmuş gibidir. Zira “hikâyeci tarih” denilerek bir anlamda modern tarza yakıştırılamayan ve kendiliğinden pejoratif bir anlam yüklenen tanımlama sorunlu görülmektedir. Buradaki sorunu iki noktada tespit etmek mümkündür. Biri hikâyeci tarzın modern olmamasıyla ilgili olumsuz imadır. Bundan kaynaklı hikâye ve roman, tarihçilerin yaptıkları işin bilimselliğini tanıtlamak için kullandıkları karşı argümanlar olmuşlardır. Yani “bakın geçmiş yazıyoruz ama bunu hikâye ya da romancı gibi kafamıza göre yapmıyoruz” tarzındaki meşhur (?) savunma etkilidir. Diğeri ise daha can alıcıdır: Hikâye ya da roman gibinin dışındaki tarih yazımı da bir tahkiye içermez midir? Ya da hikayeleme dışında bir tarih yazımı (edebiyatın şiirselliği ya da rakamların dünyası dışında) mümkün müdür?⁷

Diğer bir çalışma İsmail Özçelik’in *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler* (s. 83-90) isimli kitabıdır. Özçelik, daha önceki yazılanlardan hareketle tarih yazım türlerini dört olarak belirlemiştir. Bunlar:

Rivayetçi Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı

Öğretici Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı

Neden-Nasılı (Araştırmacı) Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı

Sosyal Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı

7 Bunun mümkün olmadığı, Mustafa Safran ile birlikte yayınladığımız “Anlatı Bağlamında Tarih Yazımının Sorunları” (*bilig* 59, 2011, s. 203-234) adlı makalede uzun ve detaylı tartışılmıştır.

Özçelik de Bernheim'den itibaren genel kabul gören ilk üç (rivayetçi, öğretici, neden-nasıl) tarza Togan'ın *Tarihte Usul* kitabından mühlhem "Sosyal Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı" gibi bir başlık eklemiştir. Bu durum Togan'ın zamanının tarihe felsefi bir çözümlenmeyle yaklaşan Spengler ya da Toynbee gibi uygarlık tarihçilerinin izledikleri yolu daha sosyal içerikli görmesinden dolayı "İçtimai tarih" olarak tanımlamasının burada yanlış bir anlaşılmaya sebep olacak biçimde "sosyal tarih yazıcılığı" tanımlamasıyla karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Bir diğer çalışma Gülçin Çandarhoğlu'nun *Tarih Metodu* (s. 25-29) adlı kitabıdır. Togan'ın *Tarihte Usul* adlı çalışmasına atıfla lisans öğrencilerinin çok daha kolay anlamaları için bu kitabı yazdığını belirten Çandarlı'ya göre tarih yazımı üç türdür. Bunlar:

Rivayetçi Tarz: referans, hikayeci, nakilci.

Pragmatik Tarz

Araştırmacı Tarz. Genetik tarihçilik. «Genetik tarihçiliğin gayesi beşerî hayatın gelişme devrelerini sebep ve neticeleriyle birlikte ortaya koymaktır.

Çandarhoğlu rivayetçi tarz için "*tarihçiliğin iptidaisi ve en manasızdır*" demiştir. Bu tarzın tarihçiliğin ilk örneği olduğu kuşkusuzdur ama en manasız demek doğru mudur? Sanıyoruz ki 1990'lı yıllar için artık bu tarz tarihçilik fazlasıyla demode bulunmaktadır. Pragmatik tarz için de "*Bu tarz tarihçilikte gerçekler yer yer ihmal edilmekle birlikte bu nevi tarihçilik masal da değildir*" demiştir. Çandarhoğlu burada sanırım eğitim temelli tarihsel içerik oluşturmadaki duruma dikkat çekmektedir. Eğitim temelli tarih inşası 20. Yüzyılın sonlarına kadar Çandarhoğlu'nun dediği gibidir. Bugün eğitim amaçlı tarih içeriği tasarımı bile tarihsel gerçeklere mutlaka uyum davranılması bir zorunluluk halini almıştır.

Diğer bir eser Tuncer Baykara'nın *Tarihte Araştırma ve Yazma Metodu*'dür (s. 122-137). İlk kez bir tarih metodolojisi kitabında konu edilen tutarsız ve işlevsiz bu sınıflamadan bahsedilmemiş, tarihin felsefi yorum tarzları sayılmıştır. Bunlar:

Teokratik tarih felsefesi

İdealist tarih felsefesi

Pozitivist tarih felsefesi

Hümaniter tarih felsefesi

Materyalist tarih felsefesi

Ekspresyonist tarih felsefesi

Jeopolitik tarih felsefesi

Baykara'nın daha öncekiler gibi bugün çok geçerli olmadığını düşündüğümüz sınıflama yerine tarih yazımını biçimlendiren ana felsefelere yer vermiş olması anlamlıdır.

Bir diğer kitap Ekrem Memiş'in *Tarih Metodolojisi* (s. 51-65) adlı kitabıdır. Memiş kitabında geçmişten günümüze tarih yazma şekillerini şu biçimde sıralamıştır:

- Haberci tarih yazıcılığı
- Hikâyeci tarih yazıcılığı
- Öğretici (pragmatik) tarih yazıcılığı
- Araştırmacı tarih yazıcılığı
- Sosyal tarih yazıcılığı
- Materyalist tarih yazıcılığı
- Kültür tarih yazıcılığı

Memiş'in geçmişten bugüne tarih yazım tarzlarında eski alışkanlıkla (hikâyeci-öğretici-araştırmacı) yer almıştır:

- Hikâyeci Tarih yazıcılığı (Genelogia adını da taşır. Eski Yunanda Hekataos'un öncülüğünü yaptığı, en tipik örneğini Herodotos'un yazdığı tür)
- Öğretici Tarih yazıcılığı «Görülüyor ki öğretici tarih, hikâyeci tarihten ileri bir aşama olmasına rağmen ilmi bir hüviyet taşımadığı aşikârdır.»
- Araştırmacı (Neden-Nasıl) Tarih İtalyan Rönesansı'ndan Gişarden'in yazdığı İtalya Tarihi ile başlar. Leibniz ve Ranke ile bugünkü seviyesine ulaştı)

Bunların en eskisi haberci (Hititlerin analleri ve Asurluların tuğla kitaplığı buna örnek verilmiştir), hem de daha sonra tarih felsefesinden ödünç aldığı kısmen de tarihçilik örnekleri olan sosyal, materyalist, kültür tarih yazıcılıkları sayılmıştır:

- Sosyal Tarih yazıcılığı (Toplum verilerinin tarihî olayları doğurduğuna inanan ve tarihî olayların gerisinde gizlenmiş tarihî kanunlar bulunduğunu kabul eden, sosyal tarzda yazılmış tarihtir)
- Materyalist Tarih Yazıcılığı (toplumun temelini ekonomik olaylar teşkil eder ve olaylar, sınıflar arasındaki mücadeleden meydana gelir)
- Kültür Tarih Yazıcılığı

Memiş'in kitabında yaptığı bu sıralama birçok yönden tutarlı görünmemektedir. Örneğin çoğu zaman rivayetçi tarih yazımına dahil edilen habercilik burada ayrı

bir kategori olmuştur. Araştırmacı tarz bu sıralamaya göre terkedilmiş olmalıdır. Tarih yazıcılığı tarzları ile tarih yazım alanlarının birbirine geçtiğini sosyal ve kültür tarihçiliği örneklerinde görebiliriz. Dolayısıyla Memiş'in geçmişten bugüne dediği tarih yazım tarzı sıralama ve sınıflaması tutarsızlıklar içerdiği için sorunlu sayılabilir. Ayrıca kültür tarih yazıcılığını "*Toynbee, er geç insan sevgisinin millî duyguların yerini alacağına inanır. Bu görüşle yazılan tarihe kültür tarih yazıcılığı denir*" şeklinde tanımlayarak millî bir tarza indirgemiş görünmektedir. Bu durum bir kafa karışıklığına işaret eder gibidir.

Diğer bir kitap Zekeriya Kurşun ve diğerlerinin yazdığı *Tarih Metodu* (s. 8-11) adlı ders kitabıdır. Buna göre eski alışkanlıkla tarih yazımın çeşitleri üç çeşit olarak tanımlanmıştır. Bunlar

“Hikâyeci (Rivayetçi) Tarih

Öğretici (Pragmatik) Tarih (Şen’i)

Araştırmacı (Neden- Nasılcı) Tarih”

Aynı tanımlama sorunu burada da “hikâyeci” olarak devam etmiştir. Araştırmacı (Neden- Nasılcı) Tarihe örnek olarak da İbn Haldûn, El-Kafiyeci, Voltaire, Bury sayılmıştır.

Bir diğer çalışma Yavuz Ercan’ın *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik* adlı kitabıdır. Kitapta üçüncü bölüm “Tarih Felsefesi” (s. 273-314) başlığı ile verilmiştir. Eski çağda tarihçilik anlayışları çerçevesinde efsanevi ve edebî tarihçilik anlayışı, eski Yunan tarihçiliğinde iki önemli ismi Herodot ve Thykydides üzerinden başlatılmış, Roma’daki tarih yazımıyla bir anlamda tarih yazıcılığının serüveni erilmiştir. “Yararcı veya Öğretici” tarih anlayışı Fransızca pragmatik sözcüğünden mülhem ortaya çıktığı belirtilmiştir. Devamında ortaçağdaki dinsel temelli tarih anlayışı işlenmiştir. Rönesans dönemi tarihçilik başlığı altında felsefi tarihçilik işlenmiştir. Sonraki başlık pozitivist tarih anlayışı olmuştur. İdealist tarih anlayışı, ekspresyonist tarih anlayışı, hümaniteci tarih anlayışı, maddeci ve materyalist tarih anlayışı, jeopolitik tarih anlayışı ve günümüzdeki tarih anlayışı ayrı başlıklar altında işlenmiştir. Ercan, o zamana kadar yapılmamış bir bakış açısıyla tarih yazımı, yazıcılığı, tarihçilik kavramları üzerine tartışmış, geçmişten günümüze tarih yazım tarzlarını, tarih düşünceleri çerçevesinde incelemiştir. Bu hâliyle kitap, Türkçede diğer benzerlerinden oldukça farklı ve tutarlı bir konumda yer almaktadır.

Bir başka kitap, Şimşek’in editörlüğünde yayımlanan *Tarih Nasıl Yazılır?* adlı kolektif çalışmadır. Kitapta tarih yazımının tarihçesi efsanelerden aydınlanmaya,

modern tarihçilikten postmodern tarih yazımına kadar geniş bir yelpazede iki ayrı bölümde işlenmiştir. Bunun dışında “Genel Tarih Anlayışları” bölüm başlığıyla da Teolojik Tarih Anlayışı, Pozitivist Tarih Anlayışı, Romantik Tarih Anlayışı, Tarihselci (Anlamacı) Tarih Anlayışı, İdealist Tarih Anlayışı, Pragmatik Tarih Anlayışı, Marksist Tarih Anlayışı, Annales Okulu Tarih Anlayışı, Yapısalcı Tarih Anlayışı, Frankfurt Okulu Tarih Anlayışı, Bağımlılık Okulu ve Maduniyet Okulu işlenmiştir. Böylelikle hem tarih yazımının tarihçesine hem de ana ekollerine değinilmiştir. Bu yönüyle önceki çalışmalardan farklı ve kendi içinde tutarlı olduğu söylenebilir.

Son çalışma ise yine Şimşek’in editörlüğünde yayımlanan *Tarih için Metodoloji* adlı kitaptır. Burada da ikinci ünite “Tarihin Tarihine Kısa Bir Bakış” başlığıyla dünyada Türkiye’deki tarih yazımının serüvenini ana hatlarıyla işlemiştir. Beşinci ünite ise “Güncel Tarih Yazım Tarzları” çerçevesinde Sosyal Tarih, Karşılaştırmalı Tarih, Kliometri, Sözlü Tarih, Kent Tarihi, Mikro Tarih, Feminist Tarih, Biyografi ve Psikiyatri işlenmiştir. Öylelikle tarih yazım tarzlarının mutlaka bir tarihsel bir süreç içinde bir tarihsel felsefeye dayalı olarak ortaya çıktığına vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Kısa Tartışma ve Bir Tespit

Türkiye’de modern tarih çalışmalarının üniversite kürsülerinde yer bulmasıyla birlikte ortaya çıkan metodoloji sorunu öncelikle Alman Bernheim, Monod ve Fransız Langlois ve Seignobos’tan çeviri eserlerle aşmaya çalışılmış, 1950’lerde Togan’ın *Tarihte Usul* adlı çalışmasıyla telif boyutunda devam etmiştir. O günden bugüne kadar iki elin parmakları sayısınca ders kitabı ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı Togan’ın *Tarihte Usul* adlı çalışmasının anlaşılmasını daha da kolaylaştırmak için yazılmış ve temelde bir yenilik fikrini taşımamıştır.⁸

Geçen zaman içinde Togan’ın eseri, lisans öğrencileri için “ağır” bulunmuş olacaktır ki başka eserler de benzer içerikle yayınlanmıştır. Türkçe tarih metodolojisine ilişkin yayınlanmış bu kitapları incelediğimizde tarih yazım tarzlarına ilişkin genelde hikâyeci (rivayetçi), öğretici (pragmatik), neden-nasılı (araştırmacı) üçlü tanımından yararlandıkları görülmüştür. Bu yaklaşımın Bernheim’in eserinden mühlhem diğer kitaplarda yer aldığı, zaman içinde tarihçilik

8 Hemen belirtelim ki Zeki Velidi Togan *Tarihte Usul* kitabında, ilk kez Türkçede telif bir eserin verilmesinden dolayı olduğunu düşündüğümüz üzere, hem genel tarih kavramı, düşüncesini hem tarih metodolojisi hem de Türk tarihçiliğinin ana kaynaklarını ayrıntılı biçimde vermeye gayret etmiştir.

literatürümüzün belirleyici tanımlaması olmuştur. Bahsi geçen hikâyeci (rivayetçi), öğretici (pragmatik), neden-nasilci (araştırmacı) şeklindeki üçlü sınıflamaya, zaman içinde sınıflama mantığıyla uyuşmayan anlamsal farklılaşmalara yol açacak bazı eklemelerin yapıldığı fark edilmiştir. Örneğin Özçelik'in "sosyal tarih yazıcılığı" ya da Memiş'in "kültür tarih yazıcılığı" gibi. Bunda Togan'ın eseriyle başlayan süreçteki siyasal-sosyal gelişmeleri biçimlendiren Soğuk Savaş Dönemi'nin (1945-1990) etkili olduğu düşünülmektedir.

Türk tarihçiliğinde Soğuk Savaş Dönemi'nde özellikle tarih metodolojisi bir alan olarak görülmediği için neredeyse tamamen ihmal edilmiş, Togan'a duyulan büyük hürmetle birlikte neredeyse sorgulanmaksızın onun konuya ilişkin tarif ve tasnifinin genel kabul gördüğüne literatürden hareketle şahit olunmuştur.⁹ Oysa bunun yerine Batı dünyasında da cari olan antik (Eski Çağ), Orta Çağ (dinsel) ve

- 9 Bilindiği üzere Soğuk Savaş döneminde Türkiye, çeşitli sebeplerden dolayı ABD öncülüğündeki demokratik kapitalist blokta "yeşil hat" olarak tabir edilen stratejik bir noktada yer almış, başta Marshall yardımları olmak üzere NATO'nun da etkisi ve yönlendirmesiyle Sovyet yayılmacılığına karşı hem dış hem de iç siyasetini yeniden kurmuştur. Dış siyasette ABD müttefiki olarak onun belirlediği siyasete uygun davranmıştır. İç siyasetteki ise bu durum Sovyet yayılmacılığının resmi ideolojisi olan sosyalizm (ya da komünizm) kadar solun diğer versiyonlarına yönelik de olumsuz bir toplum bakışının üretilmesini beraberinde getirmiştir. Bu meyanda Türkiye'deki tarih bölümleri, yeni kurulan cumhuriyet iradesinin benimsediği ve çalışılmasını istediği Türk Tarih tezinde öngördüğü gibi "devletin bekası" için "yapılması gerekeni" yapmıştır. Kökü Türk-İslam tarihinde olan "zaferlere odaklı" milliyetçi bir tarih yazımını merkeze almış, bölüm dersleri ve içeriklerinin yapılanmaları da bu çerçevede gerçekleşmiştir. Bu durum, Togan gibi akademik olduğu kadar siyasi ve kültürel Türkçü fikirleriyle de ön planda olan bazı değerli (öncü) kişileri rol-model anlamında daha merkeze yerleştirmiş, zaman içinde onlardan alınan bu "feyizle" tarihçilik mesleğinin devam ettirilmesi bir anlamda sahik verilmiştir. Böylelikle Togan ve Köprülü gibi birkaç isim, hak ettikleri akademik önemin ötesinde birer kült haline getirilmiş, aşilamaz bir konuma yükseltilmiştir. Rahmetli Togan yaşasaydı bu durumu arzu eder miydi, bilinmez ama onun öngördüğü tez ve yaklaşımların zaman içinde evrensel bilim değerlerinden bağımsız bir biçimde büyük bir "koruyuculukla" devam ettirilmesi, söz konusu yeniden düşünüş ve bakış açılarının akademik tarihçilik çalışmalarında yer bulmasını zorlaştırmıştır. Tarihçilik mesleğinde, işin doğası ve tarih epistemolojisini dikkate almadan usta-çırak ilişkisi içinde "arşiv temelli" ve salt belgeci (çoğu zaman eski yazı transkribine dayalı) bir yaklaşımın genelleşmesi de tabiri caizse buna tuz-biber ekmiştir. Zamanının modern bilimin imkânlarını çok iyi kavramış Togan'ın yukarıdaki tarih yazım çeşitleriyle ilgili zamanına özgü aldığı ve benimsediği bilimsel metodun daha sonrasında adeta dondurularak devam ettirildiğinin görülmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda, soğuk savaş dönemindeki Türkiye'deki sosyal bilimler ve tarih disiplininin ürettiği literatür ve tarihçilik mesleği açısından mutlaka çok yönlü analizlerin yapılması gerekmektedir. Bu dönemdeki Türkiye düşünce hayatı üzerine Cangül Örnek tarafından hazırlanan çalışma dışında ciddi bir yayının varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Örnek'in, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi* başlıklı (Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015) çalışması gibi Türk tarihçiliğinin başı başına analiz edildiği çok perspektifli, yeni çalışmaların yapılması gerektiğiyle şimdilik sözü bağlamış olalım.

modern olmak üzere üç temel tarihsel dönem ve buna bağlı ortaya çıkan tarih telakkileri şeklinde bir ele alışın çok daha tutarlı ve anlamlı olacağı açıktır.

Hülasa, Türkiye’de tarihçilik ve tarih metodolojisi üzerine yapılan az sayıdaki yayında benzer hataların varlığı, Türk tarihçiliğinin genelinde hâlâ hâkim olan “aktarmacı yaklaşımın” ne denli baskın olduğunu göstermesi bakımından da önemli görülebilir. Bu durum, 19. yüzyılın sonlarındaki dünyadaki tarih anlayışının Türkiye’de 20. yüzyılda hâkim olduğunu ve hatta bugün bile bunun izlerinin tarih bölümlerinde görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu da Türk tarihçilerinin bugün dahi bir kısmının, Köprülü ve Togan’ın yapmaya çalıştığı “sorgulama temelli araştırma” 1900’lerin başındaki yaklaşımları bile yakalayamadıkları üzümlere görülmektedir. Tarihin bir bilim olup olmadığı tartışmaları dışında, üniversiteler biçimde konumlanmış tarih bölümlerindeki tarih disiplininin yeni ve özgün eserler verebilmesinin yolunun diğer bilim alanlarında olduğu gibi mevcut olanı, onu ortaya çıkaran süreç ve yöntemleri sorgulamakla başlayacağı açıktır. Bugün dünyada var olan tarih yazım tarz ve yaklaşımlarındaki zenginliği fark ederek ve çalışmalarına uygulayan ve sayıları gitgide artan Türk tarihçilerinin diğerleri için de örnek olmasını dileyelim.

Kaynaklar

- Bernheim, E. *Tarih İlmine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*. çev. M. Ş. Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.
- Baykara, T. *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*. İrfan Kültür ve Eğitim Derneği, İzmir 1995.
- Ercan, Y. *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*. Turhan Kitabevi, Ankara 2010.
- Çandarlıoğlu, G. *Tarih Metodu: (Araştırma-Yazma)*. Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 2003.
- Kurşun Z. vd. *Tarih Metodu*, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2013.
- Kütükoğlu, M. S. *Tarih Araştırmalarında Usûl*. Kubbealtı Akademi Yayınları, İstanbul 1991.
- Memiş, E. *Tarih Metodolojisi*. Çizgi Kitabevi, Konya 2005.
- Monod, G. *Tarihte Usul*. Çev. K. Ş. Dersan, Kültür Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1938.
- Oral, M. “Tarihçi gibi Okumak ve Kritik”, *Tarih için Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara 2015.
- Örnek, C. *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Özçelik, İ. *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*. Gündüz Eğitim Yayınları, Ankara 2001.
- Safran M. & Şimşek, A., “Anlatı Bağlamında Tarih Yazımının Sorunları”, *Bilig*, 59, 2011, s. 203-234.
- Şimşek, A. “Türk Tarih Tezi” Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Günlüğü*, Ekim 2012, s. 85-100.
- Şimşek, A. (ed.) *Tarih Nasıl Yazılır? – Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*. Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Şimşek, A. (ed.) *Tarih için Metodoloji*. PegemA Yayınları, Ankara 2015.
- Togan, Z. V. *Tarihte Usul*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1950.